

KÖRÜKLÜ EFE ÇİZMELERİ (AYDIN)

Arzu Emel ALTINKILIÇ¹

ÖZ

Bu çalışmada körüklü çizmenin tarihi gelişimi ele alınarak, estetik özellikleri, kullanım alanları, tercih edilme sebepleri, kullanılan hammadde ve araç gereçler ayrıntılı olarak açıklanacaktır. Bunun yanı sıra ulaşılabilen körüklü çizmelerin boy ve körük sayıları gibi teknik özelliklerinden söz edilecektir. Çalışmanın amacı unutulmaya yüz tutan Aydın ili körüklü çizmelerinin var olan örneklerinin görsel ve teknik özelliklerinin belirlenerek yayınlanmasını sağlamaktır. Çalışma, alan araştırmasından elde edilen verilerden yola çıkılarak ele alınmıştır. Konu ile ilgili basılı ve dijital kaynak incelemesi, alan araştırmasından kaynak kişi anlatımı ve ulaşılabilen körüklü çizme örnekleri dikkate alınarak unutulmaya yüz tutan Aydın ili körüklü çizmelerin gelişimi üzerinde durulacak, gelecek nesillere taşınabilmesi adına çözüm önerilerinde bulunulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Körüklü Çizme, Aydın, Efe, Zeybek, Çizme

¹Sanatta Yeterlik Öğrencisi, Gazi Üniversitesi, Güzel Sanatlar Enstitüsü, Bileşik Sanatlar Anasanat Dalı, altinkilicarzuemel(at)gmail.com

ACCORDION EFE BOOTS (AYDIN)

ABSTRACT

In this study, the history of the accordion boots, aesthetic properties, usage areas, reasons of preference, materials and tools will be explained. In addition to this, technical features such as the size and the number of accordions will be mentioned. The purpose of the study to ensure that the visual and technical specifications of the existing samples of the Aydin province accordion boots which are forgotten are determined and published. The study was taken from the data obtained from field research. Considering the printed and digital source examination related to the subject, source person narration from field research and examples of accordion boots that can be reached, the development of Aydin province bellows boots will be emphasized and solution proposals will be made on behalf of future generations.

Keywords: Accordion Boots, Aydin, Efe, Zeibek, Boot

1. GİRİŞ

Ayakkabı, “genellikle sokakta giyilen ve altı kösele, lastik vb. dayanıklı maddelerden yapılan giyecek, başmak, pabuçtur (TDK). Ayakkabıların tarihi 10.000 yıl öncesine dayanmaktadır. İlk olarak koruma amaçlı kullanılırken sonraları eski Yunan, Roma ve Avrupa’da bir statü göstergesi hâline gelmiştir. On altıncı yüzyılda ise sosyal statü işareti olarak ve kişinin boyunu uzun göstermesi için ayakkabılara topuk eklenmiştir. Ayakkabıların sağ ile sol teki arasındaki farklılaşma on sekizinci yüzyılda ortaya çıkmıştır. Son yüzyılda ayakkabı tasarımları, en çok modadan ve sosyal- ekonomik açıdan etkilenmiştir (Marangoz ve Aksoy, 2009: 200).

Orta Asya’dan Anadolu’ya göç eden Türkler, kültürlerini de beraberlerinde taşıyarak her türlü alışkanlık ve geleneklerini sürdürmüşlerdir. Özellikle tarım ve hayvancılıkla uğraşan kesim, Anadolu’nun hemen her yerinde hayvan yetiştiriciliğine bağlı olarak dericilik ve ayakkabıcılıkla uğraşmışlardır. Orta Asya’da yapılan kazılarda bulunan çizme ve çarıklar eski Türklerde deri işleme ve ayakkabı yapımının gelişmiş olduğunu göstermektedir (Kuru ve Paksoy, 2008: 2).

Bir yaşam tarzını ve hareket biçimini yansıtan moda kavramına ekonomik yönden bakıldığında estetik duyarlılıkların sürekli değişmesi sonucu kullanılan ürünler hep yenilenerek tüketilmektedir. Amaç ticari yönü ve kazancı artırmak olduğundan eski uzun süreli dönemsel değişimlerin yerini hızlı sezon değişimleri ve üretim güçlerinin beğenilerdeki etkisi almıştır (Ertürk ve diğerleri, 2012:3).

Ayakkabının gelişiminde, iklim şartları, yaşam şekli, din, tarihî olaylar ve toplumsal etkilerin önemi büyüktür. Ayakkabının burun ve topuk kısmında, çizmede ise burun, topuk ve bilekten yukarı kısmında değişim ve gelişim gösterdiği düşünülmektedir. Ayağı saran deri ve ilkel sandalet gibi antik ayak giyiminin temel biçimleri milattan önceki dönemlere dayanmaktadır (Ertürk ve diğerleri, 2012:2). Bunun sonucu olarak form, biçim, bezeme, malzeme kullanımı gibi değişiklikleri artık kısa sürede değişen sezonlarda bile gözlemlemek mümkün hâle gelmiştir. Eğilim değişimleri olarak adlandırılacak bu durum ayakkabı için de geçerlidir. Değişimler daha çok ayakkabının topuk, burun ve bilekten yüksekliklerde kendini göstermektedir. Yaşam şeklinin farklılığı ve ata binme kültürünün etkisi ile Asurlular başta olmak üzere diğer Mezopotamya medeniyetleri uzun konçlu deri çizmeler giymiştir (Naskali,2003).

İzmir Ayakkabıcılar Odası’ndaki Çıraklık Eğitim Merkezi içinde yer alan İzmir Ayakkabı ve Ayakkabı El Aletleri Müzesinde efelerin giydiği körüklü çizmeler, gelin takunyası, çarıklar, yemenilerin yanı sıra ayakkabıcılıkta kullanılan aletler de yer almaktadır (Çarıktan Kunduraya, 2013).

Körüklü çizme, efelerin ve zeybeklerin kıyafetlerini tamamlayan en önemli unsurlardan birisidir. Tercih edilme nedeni ise özellikle Yörük kültürünün hakim olduğu Ege ve Akdeniz kıyılarında ata binmeyi kolaylaştırması, tamamen hayvansal ürünlerden yapıldığından yazları ayak terini emmesi, romatizmayı engellemesi ve kışın da soğuk havayı geçirmemesidir. Aynı zamanda tamamen doğal ürünlerde kullanılarak elde yapılması, körüklerinin ayak içinde hava sirkülasyonunu sağlaması, giyenin zenginliğini gıcırdamasından belli etmesidir (GEKA, 2009 5-7).

Körüklü çizme, mertliğin simgesi olan efelerin gösterişi açısından da önemlidir. Bu bakımdan çalışmada Aydın ili körüklü çizmeleri kullanım alanları, tercih edilme sebepleri, hammadde ve estetik özellikleri açısından ele alınarak bugünkü durumu üzerinde durulmuştur. Çalışmanın amacı, unutulmaya yüz tutan Aydın ili körüklü çizmelerinin var olan örneklerinin görsel ve teknik özelliklerinin belirlenerek yayınlanmasını sağlamaktır. Çalışma yöntemi olarak alan araştırmasından elde edilen verilerden yola çıkılmış, konu ile ilgili basılı ve dijital kaynak taraması yapılmıştır.

2. AYDIN KÖRÜKLÜ ÇİZMELERİ

Aydın, Anadolu'nun batısında, Ege Bölgesi'nin güneybatı kesiminde kıyı Ege bölümündedir. Kuzeyinde İzmir, Aydın dağları, Manisa; doğusunda Denizli; güneyinde Muğla, Menteşe Dağları ve batısından Ege denizine açılır (Aydın, 2014: 1). Aydın; tarım, turizm ve sanayi sektörlerindeki potansiyeli, vasıflı insan gücüyle Ege Bölgesi ve ülkemizin hızla gelişen illerinden biri durumundadır. Aydın, orta ve batı kesiminde verimli ovaların olduğu, kuzey ve güneyi dağlar ile çevrili Büyük Menderes Havzası üzerinde 8007 km²'lik bir alan üzerine kuruludur. Rakım 65 metredir (Nemutlu, P., B. , 2012:4- 5).

İnsanların gereksinimleri doğrultusunda ortaya çıkan el sanatları, Aydın ve çevresinin önemli kültürel özelliklerindedir. El sanatlarından bazıları; kilim dokumacılığı, demircilik, çömlekçilik, iğne oyası yapımı, kıl dokumacılık, semer ve eğer yapımcılığı, körüklü çizme yapımı ve hasır dokumacılığıdır. Körüklü çizme yapımı bu el sanatları arasında sadece Aydın yöresine has olma özelliğinden dolayı önemli bir yere sahiptir.

Aydın merkezde, Ayakkabıcılar Çarşısı'nda körüklü çizme imalatı yapmakta olan 1983 doğumlu Kemal Erkaç 20 yıldır körüklü çizme imalatı yapmaktadır. Bu işi çocukluktan gelen heves ve merakı sayesinde öğrenmiş olan usta, Aydın ili körüklü çizmesi yapımında yapay malzeme kullanmak yerine, dış kısmında dana derisi, iç kısmında keçi derisi, tabanı için ise kösele kullanmaktadır. Yani çizmenin tamamını,

doğal malzemeden üretmektedir. Siyah, kahverengi, sarı, bordo gibi renk seçenekleri bulunmaktadır (Resim 1). Körüklü çizme yapımına, kişiye özel ayak ölçüsü olarak başlamaktadır (Resim 2). Kemal usta, ilk önce kişinin ayak ölçüsüne uygun deri kesmekte, sayasını dikmekte ve sonra bu parçayı kalıba monte yapabilmek için tekrar kalıp hazırlamaktadır (Resim 3). Kalıbı hazırladıktan sonra deriyi sertleştirmek maksadı ile çizmenin burun kısmına “bombey”, topuk kısmına “fort” adı verilen malzemeleri kalıbın içerisine koymaktadır. Körüklü çizmenin yapım aşamasında bu işlemin çok önemli olduğunu vurgulayan usta, sonraki aşamada ise, derideki kırışıklıkları yok etmek için çizmeyi gaz ocağında tütsü işlemine tabi tutmaktadır (Resim 4-5). Deri, kalıp şeklini alıp kuruduktan sonra monteye geçilmekte (Resim 6) ve çivileri sökülmemektedir (Resim 7-8). Alt taban kösele hazırlanıp, diz demirinde çekştirilerek dövülüp sıkıştırıldıktan sonra çizmenin alt kısmına monte işlemini yapmaktadır. Taban kısmında köselede ağaç çivi kullanılabilse de ağaç çivi suya dayanıklı olmadığı için tercih edilmemektedir.

Günümüz körüklü çizmeleri sağlık açısından ip kullanılarak dikilmektedir. Bu iki taban köselesi arasında kişinin isteğine bağlı olarak “gıcırdağ” adı verilen keçi derisinden bir parça konulabilmektedir. Bu parça çizme tamamlandıktan sonra ayağa giyildiğinde yürürken “dosta güven, düşmana korku” hissi veren bir ses çıkarmaktadır. Çizmenin kenarları fireze ile düzeltildikten sonra çizmeye topuk takılmaktadır. Taban köselesi en az dört kat kesilip üst üste konularak yapılmaktadır. Kişinin baldır, ayak ve çizme boyu ölçüleri alınıp, bu ölçülere uygun bir nevi kalıp hazırlanmaktadır (Resim 10- 11). En az iki gün süre ile bekletilen bu kalıba “kamba” adı verilmektedir. Bir sonraki aşama ise hassas bir göz ayarı ve büyük bir ustalikle elde yapılması gereken körük yapımıdır (Resim 12- 13). Kişinin boyuna uygun bir orantı ile çizmede en az 7, en fazla ise 11 körük yapılmaktadır. Baklava körük, akordeon körük, simit körük ve kendinden körük olmak üzere dört çeşit körük modeli bulunmaktadır. Günümüzde en çok tercih edilen körük modeli ise baklava körüktür (Erkaç, 2015).

Aydın ili Söke ilçesinde de yöreye özgü olan aynı zamanda efe kültürünün bir parçası olan “Körüklü Söke Çizmesi” geleneksel ve markalaşma potansiyeli olan bir yerel değer olarak görülmüştür. Söke’de yapılan körüklü çizme yapımında dana derisi ve ahşap çiviler kullanılmakta ve çizmenin bütün süreçleri elde tamamlanmaktadır. Yerel ürüne ismini veren körük için özel bir bükme tekniği kullanılarak, baklavalar halinde körük şekli verilmektedir. Bu körük, çizmenin giyilmesi için rahatlık sağlamaktadır. Yöreye özgü bu el sanatını icra eden zanaatkar sayısı yazık ki üçü geçmemektedir (Nemutlu, 2012: 132).

Fotoğraf No: 1 Körüklü  izmeler

Fotoğraf No: 2 Ayak  l s   rneđi

Fotoğraf No: 3 Saya  rneđi

Fotoğraf No: 4- 5 Gaz Ocağında Tütsülenen Monte

Fotoğraf No: 6 Tabandaki Çiviler

Fotoğraf No: 7 Çivilerin Sökülme İşlemi

Fotoğraf No: 8 ivileri Sökülmüş Taban

Fotoğraf No: 9 Traşlama İşlemi

Fotoğraf No: 10- 11 Kamba'da Bekletilen Körüklü izmeler

Fotoğraf No:12- 13 K r klerin Danalya ve Masat ile Yapılma İşlemi

3. KÖRÜKLÜ ÇİZME YAPIMINDA KULLANILAN ALETLER

KERPETEN:  ivi sökerken kullanılmaktadır.

Fotoğraf No: 14 Kerpeten

DANALYA: Mantolamada kullanılmaktadır.

Fotoğraf No: 15 Danalya

TIRPAN: Kösele deriye yapıŐtırılırken k seleyi kabartmak için kullanılmaktadır.

Fotoğraf No: 16 Tırpan

RASPA: Çiviler deriden söküldükten sonra, derinin u  kısımları fal ata yardımı ile inceltilmektedir (traşlama yapılmaktadır). İnceltilen bu kısımlar raspa ile zımpara yapılmaktadır.

Fotoğraf No: 17 Raspa

FİLO BIÇAĞI: Firezeden önce kullanılır.

Fotoğraf No: 18 Falçatalar

RODAKİ: Tabanda, açık piyantada kullanılmaktadır.

Fotoğraf No: 19 Rodaki

KAÇABURUN: AĞaç ivileri koyabilmek tabanda yer aabilmek maksadıyla kullanılan alettir.

Fotoğraf No: 20 Kaaburun

KÖRÜK DANALYASI: Körük yapımında kullanılmaktadır.

Fotoğraf No: 21 Körük Danalyas 

KÖRÜK MASATI: Körük yapımında kullanılmaktadır.

Fotoğraf No: 22 Körük Masat 

DİZ DEMİRİ ve  EKİ : Deriyi dövmek için kullanılan aletlerdir.

Fotoğraf No: 23 Diz Demiri ve çekik

 KE İ KESİM BİAĞI:  kede kullanılır.

Fotoğraf No: 24- 25  ke İ Kesim Bıçağı

Körüklü izme, deve güreşlerinde y r k kültürünü yaşatmaya çalışan kişilerce, at binenler, cirit oynayanlar, folklor grupları, tiyatro ve sinema gibi sanatsal alanlarda da tercih edilip kullanılmaktadır. Sekiz köşeli kasket (Resim 25) ve sarıyağlık (Resim 26) izmeyi tamamlayan unsurlardır.

Fotoğraf No: 26 Sarıyağlık

Fotoğraf No: 27- 28 Sekiz Köşeli Kasket

Körüklü Söke çizmesi, Söke’de yaklaşık 100 yıllık geleneği olan bir el sanatıdır. Körüklü çizme, Aydın bölgesi efelerinin boyunlarına sarıyağlık (puşu) ve başlarına taktıkları sekiz köşe kasket yerel efe kıyafetlerinin önemli bir parçasıdır. Bugün bu el sanatını icra eden sadece birkaç usta kalmıştır. Çizmeyi günlük hayatta sürekli kullanan neredeyse kalmamış olsa da, çizme bölge için bir gelenek haline gelmiş olan deve güreşlerinde güreşlere giden deve sahipleri ve efeler tarafından hâla giyilmektedir (Nemutlu, P., B. , 2012: 64).

4. SONUÇ

Tamamen doğal malzeme kullanılarak yapılan Aydın ili Körüklü çizmesi, yazın ayağı serin tuttuğu için, kışın da soğuk havadan koruduğundan önemli bir yere sahiptir. Günümüzde, folklor, sinema ve tiyatro gibi sanat alanlarında kullanıldığı gibi, binicilikte de tercih edilmektedir. Ayrıca deve güreşlerinde ve aynı zamanda Yörük kültürünü yaşatmak adına giyilmektedir. Aydın dışında Söke ilçesinde de yapılan körüklü çizme ilçede dikim makinesi olmadığı için çizmelerin saya kısımlarının Aydın'da Kemal Ustaya diktirildiği gözlemlenmiştir.

Günümüzdeki genç nesilde ilgi görmeyen bu meslek çirak yetiştiremediğinden ötürü gelecekte tamamen unutulmaya yüz tutacaktır. Henüz körüklü çizmeye yurt içinde ve yurt dışında gösterilen bir ilgi bulunmaktayken gelecek nesillere aktarılması için bu işi devam ettiren ustaların yanında çalışmak üzere gençler özendirilmeli ve tüm dünyaya duyurulabilmesi adına daha fazla tanıtım yapılması gerektiği düşünülmektedir. Bunu takiben sürdürülebilir kaliteli üretim gerekliliğinin de göz ardı edilmemesi gerektiği düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

Aydın Tanıtım Kitapçığı. Çarıktan Kunduraya Ayakkabının Yolculuğu. T.C. Aydın Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü. Aydın:2014

Ertürk, Nilay; Varol, Esra Meriç, Derya. Ayakkabıda Eğilim Değişimlerinin Görsel Analizi: Hotiç Örneği, e-Journal of New World Sciences Academy, Nwsa-Vocational Education, Volume: 7, Number:2., 2012

GEKA, Körüklü Çizme, Aydın: T.C. Güney Ege Kalkınma Ajansı, Kültürel Tanıtım Kitapçıkları Serisi, Geka Yayın No: 005., 2009

Kuru, Songül ve Paksoy, A, Candan. Ayakkabı Modası Perspektifinde Kahramanmaraş Çarık ve Yemenilerinin Yaşam Seyrinin Değerlendirilmesi, Motif Akademi Halkbilimi Dergisi, 2014

Marangoz, S ve Aksoy, M. C. Çocuklar için uygun ayakkabı özellikleri, Ankara: Hacettepe Tıp Dergisi Cilt: 40, Sayı:4, s.199-204, 2009

Naskali, Emine Gürsoy. Ayakkabı Kitabı, Kitabevi Yayınları, Birinci Baskı, 2003

Nemutlu, Peri, Banu. Aydın İlinde Markalaşma Potansiyeline Sahip Yerel Ürünlerin Araştırılması Projesi, Aydın: Güney Ege Kalkınma Ajansı, Araştırma Raporu, 28/06/2012.

TDK, http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&kelime=AYAKKABI (Son Erişim Tarihi: 09.06.2015)

Kaynak Kişi

GÜNDÜZ Serkan, 1975 doğumlu, Lise mezunu, Körüklü çizme ustası, Aydın, 18 Mayıs 2015’de görüşülmüştür.

ERKAÇ Kemal, 1983 doğumlu, İlkokul mezunu, Körüklü çizme ustası, Aydın, 28 Mayıs 2015’de görüşülmüştür.